

POTŘEBA METODIKY ARCHIVNÍHO (HISTORICKÉHO) PRŮZKUMU V RÁMCI SHP

PAVEL ZAHRADNÍK – VLADISLAV RAZÍM

Jednou z podstatných částí stavebněhistorického průzkumu (dále jen SHP), jejíž význam dnes již odborné kruhy snad všeobecně uznávají, je archivní (historický) průzkum, přinášející často – podle stupně dochování pramenů – důležité a mnohdy i pro posouzení příslušného objektu rozhodující poznatky.

Metodika archivního průzkumu vychází samozřejmě z obecných metodických zásad historikovy práce, má však svá specifika – nikoliv samoučelná, nýbrž podřízená účelu, pro nějž je archivní průzkum prováděn. Tato specifika si ne každý začátečník dostatečně uvědomuje; dosavadní praxe také ukazuje, že kvalita archivních průzkumů v rámci SHP je – právě v závislosti na pochopení zmíněných specifik jednotlivými zpracovateli – značně rozdílná.

Uvedená skutečnost vyvolala naléhavou potřebu zpracovat metodiku archivního průzkumu, jež by sloužila jako pomoc všem zájemcům, kteří by se chtěli tomuto speciálnímu odvětví historické práce věnovat, a jež by tak doplnila a nahradila stručnou pasáž, která mohla být archivnímu průzkumu věnována v metodice standardního nedestrukčního SHP, vyšlé v letech 1997 a 2001.¹⁾

SHP jsou již dnes u nás v mysli každého zájemce o dějiny architektury spojeny se Státním ústavem pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO), v němž byl tento druh průzkumů památek jako vyvrcholení předešlého vývoje pevně konstituován a také obdržel svůj název. SHP tedy mají i svoji zajímavou, byť dosud dostatečně neprobádanou prehistorii, přičemž nejstarší práce, jež můžeme považovat za jakési předchůdce jejich první (nikoli významem, ale zařazením ve výsledném elaborátu) části, tedy archivního průzkumu, vznikaly již v závěru „dlouhého devatenáctého století“, v době před první světovou válkou. Musíme tu připomenout zvláště dvě jména. Jan Herain (1848–1914), renomovaný stavitel i projektant pivovarů, jenž se teprve ve věku pětapadesáti let rozhodl věnovat i profesně své celoživotní lásce, totiž památkám, a přijal místo stavebního archiváře hlavního města Prahy, napsal množství prací, ve kterých popisoval historii jednotlivých pražských budov, přičemž kladl důraz jak na archivní průzkum, tak na poznání jejich technického stavu. Současně s ním zkoumal historii pražských stavebních památek Václav Vojtišek (1883–1974), zaměstnanec Archivu hlavního města Prahy, takřka o dvě generace mladší než Herain, jenž spolu se svým vrstevníkem historikem umění Karlem Guthem vydal v roce 1913 monografii „Palác hrabat Příchofských Na příkopě v Praze“, kterou můžeme pokládat za skutečný prototyp pozdějších stavebněhistorických průzkumů.²⁾ Připomíná je i tím, že k napsání uvedené práce spojili své síly historik a historik umění, což mělo být později pro stavebněhistorický průzkum charakteristické. Guthova a Vojti-

kova monografie ovšem zůstala prací ojedinělou; Vojtišek později rozvíjel mnohé jiné aktivity (mimo jiné napsal dějiny několika dalších pražských památkových staveb), ale ve stavebněhistorickém průzkumu nepokračoval.

Zatímco práce Jana Heraina a Václava Vojtiška, dvou archivářů a historiků (Herain byl ovšem historikem amatérským), stály u počátků archivní části SHP, současně se začaly objevovat i první studie, v nichž stavebněhistorické průzkumy anticipovali i architekti a historici umění – tu je třeba zmínit práci architekta Kamila Hilberta „Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce“ z roku 1916, která je – právě tímto svým předchůdcovstvím – důležitým mezníkem v novodobých českých dějinách zkoumání architektury.³⁾ V podrobnějším poznávání architektonických památek pak pokračovali Vojtěch Birnbaum a Oldřich Stefan a jejich žáci, ale k součinnosti historika a historika umění už nedocházelo.

Užitečnost či spíše nezbytnost této součinnosti byla nově objevena a zdůrazněna až zásluhou Dobroslava Líbala, který zprvu v R-ateliéru podniku Stavoprojekt, jenž vznikl roku 1949, a poté v SÚRPMO, v němž se v roce 1954 R-ateliér přeměnil, založil specializovaný ateliér pro rekonstrukce památkových objektů, ve kterém byly zpracovávány stavebněhistorické průzkumy podle zásad, jež sám formuloval a podle nichž jsou tyto průzkumy zpracovávány i dnes, byť přirozeně od prvních průzkumů (zmiňme tu průzkum pražského Ungeltu, na kterém se pracovalo již v roce 1951) došlo k jistým změnám a zdokonalením. Jednou z hlavních Líbalových zásad, které do stavebněhistorických průzkumů vnesl a na které vždy kladl velký důraz, byla právě spolupráce historika s historikem umění. V SÚRPMO tak byly zpracovávány první archivní průzkumy Milady Vilímkové, Evy Holanové a Luboše Lancingera, k nimž po letech přibývali další historici – Olga Novosadová, Jan Eliáš, Martin Ebel a Pavel Zahradník. Výkony prvních autorů archivních průzkumů sloužily v pozdějších letech jako přirozené vzory pro další zpracovatele, ale ke vzniku metodické příručky či přinejmenším stručné studie metodického rázu tehdy nedošlo;⁴⁾ nelze se tomu ovšem divit, uvědomíme-li si, že i na zpracování metodiky celého stavebněhistorického průzkumu bylo nutno čekat až do roku 1997.

Nyní je ovšem situace naprosto odlišná od dob, kdy SÚRPMO zpracovával všechny stavebněhistorické průzkumy v českých zemích a kdy tyto průzkumy (i archivní průzkumy jako jejich součást) vytvářel úzký kruh spolupracovníků, v němž práce starších sloužily jako vzory mladším. Po zpracování již zmíněné celkové metodiky stavebněhistorického průzkumu proto nastal čas i na zpracování zvláštní metodiky pro archivní průzkum.⁵⁾

Cíl vydat tuto metodiku je součástí právě zahájeného projektu NPÚ *Výzkum nemovitých památek v ČR – aktuální metodické otázky průzkumu a dokumentace, ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře*, podporovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace. Jak již bylo naznačeno, reaguje metodika na aktuální potřeby, jež se pohybují v širokém rozpětí. Na jedné straně chce být pomůckou začínajícím historikům a archivářům podílejícím se na stavebněhistorických průzkumech, na straně druhé usiluje o vytvoření co nejzávažnějších pravidel zpracování, aby napříště již nebylo snadné vydávat za archivní průzkumy vý-

stupy, které nesplňují ani základní nároky na práci tohoto názvu. Podle současných představ se bude text metodiky připravovat v letech 2012–2013 a v roce 2014 vyjde v tisku, přičemž ještě bude zváženo, zda půjde o samostatnou publikaci nebo o přímou součást nově vydané metodiky stavebněhistorického průzkumu.

Tento náš příspěvek chce kromě samotného seznámení odborné veřejnosti s uvedeným záměrem představit základní osnovu metodiky, o které se ostatně v kruhu zájemců diskutovalo již před více lety (zde je třeba připomenout závažné podněty zejména Martina Ebela), aby kdokoli ze zainteresovaných odborníků mohl v příštích měsících (nejlépe do konce letošního roku) reagovat jakýmikoli náměty či příspěvky, které by přispěly k co nejvhodnější struktuře, naplní a způsobu zpracování metodiky.

Předpokládáme, že připravovanou metodiku budou tvořit dvě základní části. První z nich bude věnována obecné charakteristice archivního průzkumu jakožto součásti stavebněhistorického průzkumu, požadavkům kladeným na jeho autory i samotnému způsobu jeho zpracování, zatímco druhá se bude již konkrétně zabývat rozbořem jednotlivých druhů pramenů a literatury, ze kterých archivní průzkum čerpá.

V první části tak bude nejprve vysvětleno, jaký je úkol historika – zpracovatele archivního průzkumu. Je jím nalezení a zpracování potřebných podkladů pro stavebního historika, a to za stálé spolupráce s ním, avšak aniž by se přitom historik pokoušel o vlastní stavebněhistorickou nebo uměleckohistorickou interpretaci; tato zdrženlivost leckdy vyžaduje od historika jistý sebezáměr, který je však pro kvalitní archivní průzkum nezbytný. Blíže budou rozebrány nároky kladené na zpracovatele archivního průzkumu. V první řadě jde o znalost historie a pomocných věd historických, ale zpracovatel se musí rovněž důkladně seznámit s dějinami správy a s organizací našich archivů, aby dokázal nalézt potřebný archivní fond, a je také nezbytné, aby měl i patřičné jazykové předpoklady, zvláště znalost latinského a německého jazyka, ale rovněž staré češtiny a odborné terminologie. Poté bude věnována pozornost samotnému způsobu zpracování archivního průzkumu, jehož základní pravidla jsou sice totožná s pravidly platnými pro každou jinou historickou práci, ale jenž má zároveň i svoje specifické požadavky, ať už jde o způsob citování pramenů či o nutnost naprosto důsledného dodržování chronologického postupu událostí.

Nejobširnější a také nejzávažnější, zásadní částí metodiky by pak měl být její následující druhý díl, který bude obsahovat informace, jež jsou zejména pro začínající zpracovatele archivního průzkumu obzvlášť potřebné. Bude se proto zabývat písemnými prameny (včetně edic pramenů), ikonografií, plány a literaturou, z nichž zpracovatel archivního průzkumu čerpá. Největší pozornost bude věnována archivním pramenům, jejichž studium je obvykle nejdůležitější i časově nejnáročnější částí archivního průzkumu. Pojednání o nich bude proto z praktických důvodů sestávat ze dvou částí. V první části, v níž budou tyto prameny rozčleněny podle svého uložení v jednotlivých typech archivů (státních, rozdělených dále v souladu s trojstupňovou strukturou státního archivnictví, specializovaných i soukromých), jež jsou součástí naší archivní sítě, budou podány informace o tom, v kterém z archivů badatel nalezne archivní fondy,

jež jsou pro archivní průzkum potřebné, zatímco druhá část bude věnována jednotlivým typům zpracovávaných objektů (tj. objektům vrchnostenským, církevním, městským, poddanským, státním resp. zemským a dlouho opomíjeným novodobým stavbám), z nichž u každého typu se čtenář dozví, které archivy a archivní fondy jsou pro jeho archivní průzkum užitečné. Je možné, že zde občas dojde k dublování některých informací, takže ty se budou nacházet jak v první, tak i ve druhé části, ale zdá se, že (při samozřejmě snaze omezit toto dublování na nejmenší možnou míru) bude tato nevýhoda jen drobnou daní za přednost, jakou bude skutečnost, že zájemce nalezne potřebné informace jak tehdy, bude-li požadovat celkový přehled o pramenech nezbytných pro zpracování stavebních dějin konkrétního objektu, tak i v tom případě, bude-li si chtít udělat celkovou představu o užitečnosti jednotlivých typů archivů pro archivní průzkum.

Obdobným způsobem připravovaná metodika seznámí zpracovatele archivních průzkumů se základní literaturou (přirozeně nikoli se speciálními monografiemi, týkajícími se jednotlivých lokalit či dokonce pouze jednotlivých stavebních objektů, nýbrž se všeobecnou literaturou, tj. s encyklopedickými či slovníkovými publikacemi, jež přináší zprávy o větším počtu lokalit či objektů, s topografickými pracemi či se soupisy uměleckých památek), stejně jako s informacemi o tom, kde nejspíše nalezne potřebnou ikonografickou a plánovou dokumentaci; zevrubněji bude přitom pojednáno o podrobných mapových zobrazeních celého území našeho státu.

Dosavadní stručná osnova metodiky není přirozeně ještě zcela závazná. Během zpracovávání samotné metodiky jistě vyplynou další požadavky a náměty, které bude třeba zohlednit a navrženou osnovu patřičně upravit. Jak již bylo zdůrazněno, každá připomínka či kritická poznámka jak k celkové koncepci metodiky, tak k jednotlivým jejím oddílům bude jen vítána.

*Příspěvek vznikl v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: **Výzkum nemovitých památek v ČR. Aktuální metodické otázky průzkumu a dokumentace, ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře**, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.*

POZNÁMKY

- 1) P. Macek, Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Příloha časopisu Zprávy památkové péče 57. Praha: Státní ústav památkové péče 1997. 1., vyd.; P. Macek, Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Příloha časopisu Zprávy památkové péče 61. Praha: JALNA 2001. 2., dopl. vyd.
- 2) V. Vojtíšek – K. Guth, Palác hrabat Příchovských Na příkopě v Praze. Praha: Společnost přátel starožitností českých 1913.
- 3) K. Hilbert, Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce, in: Památky archaeologické 28, 1916, s. 190–207.
- 4) Až později ve dvou krátkých příspěvcích pojednal o archivním průzkumu čelný historik SÚRPMO: L. Lancinger, Soumrak archivního průzkumu?, Zprávy památkové péče 56, 1996, s. 211–212; L. Lancinger, Archivní průzkum, Průzkumy památek 8, č. 2, 2001, s. 5–6.
- 5) Současné postavení SHP nově shrnuje: V. Razím – P. Macek edd., Zkoumání historických staveb. Praha: Národní památkový ústav 2011.

DIE NOTWENDIGKEIT DER METHODIK DER (HISTORISCHEN) ARCHIVFORSCHUNG IM RAHMEN DER HISTORISCHEN BAUFORSCHUNG

Das höchst komplexe Instrument der Erforschung historischer Bauwerke ist die historische Bauforschung. Es handelt sich um einen Komplex der Vorgänge und Methoden, die es ermöglichen, die Verwandlungen des Bauwerks und ihre zeitliche Folge von seiner Entstehung bis in das letzte erhaltene Stadium zu erkennen. Es ist der grundlegende Ausgangspunkt des Begreifens (der wissenschaftlichen Deutung) des Bauwerks als eines historischen und kulturhistorischen Dokuments. Einen unentbehrlichen Schritt bei der historischen Bauforschung und untrennbaren Teil der schriftlichen Auswertung der Forschungsergebnisse stellt eine entsprechend genaue Bauaufnahme und die solide, professionell ausgeführte Archivforschung dar.

Obwohl die historische Bauforschung in Tschechien eine lange Tradition hat (erfolgreich schon in der 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts entwickelt und seit den 1960er bis Ende der 1980er Jahre in dem kaum sonst in Europa vergleichbaren Ausmaß praktiziert), erst nach 1990 erscheint die Bemühung die methodischen Publikationen zu veröffentlichen, die den Bauforschern zur Verfügung wäre um die Qualität der historischen Bauforschung beizubehalten. Lange wurde die Methodik für den Archivteil (dem historischen Teil) der historischen Bauforschung bedauert, deren Bedarf und Thema im vorliegenden Beitrag behandelt wurden. Die Methodik für die Archivforschung bei der historischen Bauforschung soll in gedruckter Form vom Nationalen Denkmalinstitut im Jahr 2014 nach der komplexen Fachdiskussion herausgegeben werden.

(Übersetzung J. Noll)

O METODICE PRŮZKUMU HOSPODÁŘSKÝCH DVORŮ

JAN ŽIŽKA

Mezi významné historické stavby patří bezesporu hospodářské dvory. Hospodářským dvorem rozumíme zemědělský dvůr náležící k panství – velkostatku a sloužící převážně k hospodaření ve vlastní režii. Dvůr se skládá z urbanisticky a funkčně uspořádaných hospodářských budov pro živočišnou a rostlinnou výrobu, z obytných budov nebo prostor a dalšího příslušenství. Jeho velikost vychází z výměry příslušných zemědělských pozemků, pohybující se v rozmezí cca od 60 do 500 ha.

Hospodářským dvorům byla do poloviny 90. let 20. století věnována jen malá pozornost.

V letech 1996–2004 byl v rámci institucionálního výzkumu Památkového ústavu středních Čech v Praze prováděn inventarizační průzkum a soupis panských hospodářských dvorů ve středních Čechách. Dokumentováno bylo více jak 600 dvorů, které příslušely k 120 bývalým panstvím, existujícím ve dvanácti současných okresech kraje. Cílem bylo získat alespoň rámcové informace o co největším množství těchto staveb. Výstupem je stručná charakteristika jednotlivých dvorů a shrnutí etap výstavby dvorů a hospodářských budov na jednotlivých panstvích se základní fotodokumentací a vyznačením funkčního uspořádání do katastrálních map.

Na základě získaných poznatků se podařilo publikovat odborné články o dvorech několika vybraných panství, dále souhrnnější přehledy o podobě dvorů a jednotlivých hospodářských budov v období od 16. do počátku 20. století.¹⁾ Další články, vycházející z tohoto výzkumu, se zabývají jed-

Obr. 1: Vlčejn (okres Plzeň-jih), bývalé panství Hradiště u Blovic, detail průčelí chléva. Dvůr je příkladem dvora postaveného nově ve 20. letech 19. století s částečnou aplikací vzorových návrhů. Ze středu nádvorního průčelí chléva vystupuje rizalit, odpovídající řezárně. Fasádu pokrytou rustikou ukončuje trojúhelný štít, podložený vlysovým pásem. Okna chléva i podstřeší jsou vložena do půlkruhově sklenutých vpadlých polí. Vstup zdrazňuje portál s konzolami podložený trojúhelným frontonem. Interiér je zaklenut valenou klenbou s výsečemi. Chlévy ve Vlčejně jsou ukázkou typu honosné klasicistní hospodářské budovy (foto autor).

